

הרבנית ד"ר עדינה שטרנברג

פרק יג

'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

בדיחה ידועה אומרת שאפשר לתאר את חגי ישראל כך: "הם ניסו להרוג אותנו, אנחנו ניצחנו, בואו נאכל". אבל כשבוחנים את החגים, מגלים שהכלל הזה נכון בעיקר בחגים שתיקנו חכמים. בפסח – המצרים לא לגמרי ניסו להרוג אותנו, אלא בעיקר לשעבד,¹ ולא ניצחנו אותם במובן הרגיל של המילה, אלא רק יצאנו לחירות. בסוכות איש לא ניסה להרוג אותנו, ואנחנו זוכרים בו את ההליכה במדבר.² גם בשבועות איש לא ניסה להרוג אותנו.

אז איפה הבדיחה הזו נכונה? בפורים ובחנוכה, ומאוחר יותר ביום העצמאות וכיום ירושלים. שם, אכן ניסו להרוג אותנו (או לפגוע בנו), נלחמנו נגדם וניצחנו, ואנחנו חוגגים (גם) באמצעות אוכל.³ כאן גם הצד השני של המטבע נכון: במקרים שהם הצליחו וניצחו אותנו, אנחנו לא אוכלים, וכך נולדה מערכת הצומות, שבה נדון בפרק הבא.

1. הפרשנים נחלקו עד כמה הגזרה על הריגת הכנים הייתה רחבה. ראו לדוגמה: רש"י שמות א' כב; רמב"ן שמות א' י'.
2. ראו לעיל, פרק י"א.
3. כפי שנראה להלן, איננו חוגגים (רק) את נס הניצחון, והחגיגה מציינת הישגים נוספים. הניצחון במלחמה הוא מרכיב חשוב של החג, ונראה עד כמה הוא ההיבט הבולט. לדעת השפת אמת (חנוכה תרמ"ד), חוגגים את נס הניצחון, ונס פך השמן עוזר לזכור שהניצחון היה משמיים. ראו גם בהערה הבאה.

אם כן, חנוכה ופורים לא מציינים מאורעות גדולים של בניית האומה, אלא התמודדות עם צרות גדולות לאורך הדרך.⁴ צד דומה בין חנוכה לבין פורים הוא הבחירה לציין את ההצלחות הללו דרך 'פרסומי ניסא'.⁵ אנחנו מתרכזים בנס ומנסים לפרסם אותו.

בפרק זה נדון מה חוגגים בחנוכה ומה עומד במוקד היום. חנוכה אינה מוזכרת בתנ"ך,⁶ וגם במשנה הופעותיה דלות למדי. מכיוון שכך, על השאלות הללו ננסה לענות בעיקר באמצעות ספרי מקבים והתלמוד הבבלי.

עיוני מקרא (תחליף)

חנוכת המקדש, המזבח והמנורה בסיפור חנוכה
כמה מקורות מצויים בידינו מימי הבית השני, בתקופה שקדמה לספרות חז"ל, ועוסקים בימים אלו. אחד המשמעותיים שבהם הוא מגילת תענית, שמתעדת ימים טובים של הפרושים, שקדמו לחז"ל. מגילה זו מציינת ימים טובים למחצה שיש בהם איסור להתענות, ובחלקם גם להספיד, לזכר מאורעות משמחים מתקופה זו.⁷ משלל התאריכים שבמגילה זו נשתמרו רק פורים וחנוכה. על חנוכה כתוב שם:⁸

בעשרין וחמשה ביה חנכתא תמניא יומין דילא למספר בהון.

תרגום: בעשרים וחמישה בו (בכסלו) החנוכה, שמונה ימים שלא להספיד בהם.

הביטוי לחגיגות ימי החנוכה במגילת תענית נסוב סביב אוכל ושמחה. אומנם לא נקבע שיש לחגוג באוכל, אבל כן נקבע בצורה עדינה יותר שלא מתענים ולא מספידים בימים אלו. על המגילה נוסף פירוש הנקרא סכוליון, שהוא מעין תלמוד

4. לדעת הרמב"ם, חגיגת ימי חנוכה היא לא רק על הניצחון במלחמה אלא גם על שלטון יהודי לאורך זמן, מה שלא היה עד כה בשיבת ציון (רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פ"ג ה"א). אפשר לראות בכך אירוע בסדר גודל לאומי, והשלמה לתהליך הגאולה שעליו התנבאו הנביאים. ראו הרב י' שביב, חנוכה, עמ' 97-98.

5. בבלי ברכות יד ע"א; שבת כג ע"ב – כד ע"א; מגילה ג ע"ב. ראו גם פסחים קיב ע"א.

6. אמנם ראו מאמרו של הרב י' בן נון, יום ייסוד.

7. ראו ו' נעם, מגילת תענית, עמ' 11.

8. מהדרות ו' נעם, עמ' 103.

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

על המגילה, המכיל מקורות מתקופות שונות. בגרסאות השונות של הסכוליון⁹ חוזר ההסבר ששמונת הימים קשורים לימים שנדרשו לצורך תיקון ושיפוץ המקדש או בנייה מחודשת של המנורה. וכך השם "חנכתא" שבמגילת תענית מבטא את חנוכת המקדש או חנוכת המזבח, ומתחבר בלשונו לחנוכה שמופיעה במקרא אצל המקדש שבנה שלמה.¹⁰

גם בספרי המקבים מתקופת בית שני יש עיסוק רב בהיבט המקדשי של ימי החנוכה. כך מתואר בספר מקבים א' (פרק ד', עמ' 164-165):¹¹

[52] וישכימו בבוקר החמישה ועשרים בחודש התשיעי, הוא חודש כסלו, בשנה השמונה וארבעים ומאה. [53] ויעלו קורבן כחוק על גבי מזבח העולה החדש אשר עשו. [54] בזמן וכיום אשר בו חיללו אותו הגויים, [ביום] ההוא נחנך בשירים ובקתרוסים, בכינורות ובמצלתיים. [55] ויפלו כל העם על פניהם, וישתחו, ויודו לשמים, אשר הצליחו בידם. [56] ויעשו את חנוכת המזבח ימים שמונה, ויעלו עולות בשמחה ויזבחו [זבחים] שלמים ותודה. [57] ויקשטו את חזית המקדש בעטרות זהב ובמשבצות, ויחדשו את השערים ואת הלשכות ויתקינו להם דלתות. [58] ותהי שמחה גדולה מאוד בעם, ותסור חרפת הגויים. [59] ויקבעו יהודה ואחיו וכל עדת ישראל, כי יוחגו ימי חנוכת המזבח בזמניהם, מדי שנה בשנה, ימים שמונה, מן החמישה ועשרים בחודש כסלו, בשמחה ובששון.

לפי המתואר בספר מקבים א', תאריך חנוכת המקדש נקבע לפי תאריך חילול המקדש – בכ"ה בכסלו. חנוכת המקדש, וליתר דיוק חנוכת המזבח, נעשתה באמצעות

9. ו' נעם, מגילת תענית, עמ' 103-107, ודיון בעמ' 265-276. ודיון בסכוליון ובגרסאותיו שם, עמ' 11-12, 22-27.

10. מלכים א' ח' טג; דברי הימים ב' ז' ה. ההשוואה לחנוכת המשכן של משה וחנוכת המקדש של שלמה עולה בדברי הסכוליון למגילת תענית, ראו: פרופ' ו' נעם, מגילת תענית, עמ' 104-105, ובדיון שם עמ' 269-270, שם היא מפנה גם למקבים ב', ט-י, יב: "וכן עשה גם שלמה את שמונת הימים", וגם למדרש בראשית רבה ל"ה, טז במהדורת תיאודור אלבק, שמציין שבחנוכת המקדש של שלמה הדליקו נרות. החנוכות של משה ושלמה נמשכו רק שבעה ימים, ולכן בחלק מהגרסאות ההסבר לשמונה ימים קשור לזמן שנדרש לתיקון המזבח והכלים, אפשר שבדומה לחנוכת המשכן.

11. המקורות ממקבים א' לקוחים ממהדורת א' רפפורט.

12. מדובר, ככל הנראה, על שנת 164 לפנה"ס.

שירים וכלי נגינה, בהקרכת קורבנות, בקישוט חזית המקדש ובתיקונו. לצד זאת הם קבעו לחגוג שמונה ימי חנוכה "מדי שנה בשנה... בשמחה ובששון"¹³.

באיגרות בתחילת ספר מקבים א' מופיע (איגרת א', ט, עמ' 77):¹⁴

ועתה (כתבנו אליכם) כדי שתחגגו את ימי חג הסוכות של חודש כסלו ושל שנת 148.

לפי המתואר כאן, חג החנוכה נחגג במתכונת של ימי חג הסוכות, וכך נכתב באיגרת לאנשי מצרים שיחגגו גם הם.¹⁵ באיגרת השנייה שמופיעה שם, הניסוח מורחב יותר (מקבים ב', איגרת ב', יח-יט, עמ' 82-83):

מאחר שאנחנו עומדים לחגוג בעשרים וחמישה בכסלו את טיהור המקדש, חשבנו שמן ההכרח להבהיר (זאת) לכם – כדי שגם אתם תחגגוהו כימי (חג) הסוכות והאש בזמן שנחמיה, לאחר שבנה את המקדש ואת המזבח, הביא קרבנות.¹⁶

במקורות אלו, להקשר המקדשי של חנוכת המזבח¹⁷ וטיהור המקדש נוספה זיקה לחג

13. בהמשך נראה את ההסבר המוכר של נס פך השמן. לקושיות על פירוש זה ראו לדוגמה: הרב ש"י זיין, המועדים בהלכה, עמ' ר-רא.

14. המקורות של מקבים ב' מבוססים על מהדורת ד' שוורץ.

15. לפי פרופ' ד' שוורץ, מקבים ב', עמ' 72 זוהי איגרת שבה מביעים יהודי ירושלים וארץ יהודה את הזדהותם עם יהודי מצרים ומזמינים אותם לחגוג את חג הסוכות.

16. חג האש של זמן נחמיה מתואר כחג בעקבות מציאת האש האלוהית, בדמות מים סמיכים, שבאמצעותה הצליחו להדליק את האש השמיימית ולהוכיח את צדקת המקדש לפרסים ולאחרים. אפשר לראות בחנוכה חידוש של אותו חג האש (שנטען שהיה באותו תאריך). פרופ' ד' שוורץ (מקבים ב', עמ' 83) מסביר שיש כאן מעבר בין חגיגת החג מתוך דגש על סוכות להדגשת מוטיב האור שבחג. אפשר שיש כאן גם חוליה מקשרת לחגיגת חנוכת המקדש, שבבית ראשון נעשה בחג הסוכות, ובבית שני נעשה בידי נחמיה בתאריך של חנוכה (לפי המקור כאן). בשתי החנוכות הללו התגלתה האש האלוהית (דברי הימים ב' ז' א). לפי המדרש, גם בניית המשכן הסתיימה בכ"ה בכסלו, וחיכו עד א' בניסן לחנוך אותו (במדבר רבה י"ג, ב; ילקוט שמעוני מלכים א קפד); גם חנוכת ההיכל בימי חגי הנביא קשורה לתאריך זה (חגי ב' יח, וראו מור וקציעה תר"ע).

17. ראו גם: אור זרוע ח"ב סימן שכא; מהרש"א (חידושי אגרות) על שבת כא ע"ב.

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

הסוכות. משך הזמן של שמונה ימים הוא כנגד חג הסוכות כולל שמיני עצרת. אפשר שהדבר קשור לכך שגם המלך שלמה בחר לחגוג את חנוכת המקדש בחג הסוכות. הקשר לחג הסוכות מתחזק בהמשך הספר (מקבים ב', פרק י' ה-ח, עמ' 208):

וקרה שביום אשר בו חולל המקדש בידי הגויים, ביום ההוא היה גם טיהור ההיכל, ביום עשרים וחמישה בחודש ההוא, הוא כסלו. וכשמחה הם חגגו שמונה ימים באורח של (חג) הסוכות, בזכרם שלפני זמן קצר הם עשו את חג הסוכות כשהם רועים במערות כדרך החיות. לכן, בהחזיקם מטות וענפים רעננים וגם (כפות) תמרים, הם העלו מזמורים¹⁸ למי שהצליח את דרכם לטיהור מקומו. והם קבעו, בצו משותף ובהחלטה לכל עם היהודים, לחגוג את הימים האלה שנה בשנה.

לפי התיאור של מקבים ב', חג החנוכה של שמונה ימים הוא מעין מועד ב' של חג הסוכות שלא הצליחו לחגוג באותה שנה. היות החג הזה חגיגה מחודשת של סוכות השפיעה גם על אופי החגיגה של "מטות וענפים רעננים וגם כפות תמרים", כלומר בקיום חוזר של מצוות ארבעת המינים.

לסיכום לפי כמה מקורות משמע שהמקדש חולל בכ"ה בכסלו, ובמהלך התקופה הזו נמנעה מהיהודים האפשרות לחגוג במקדש. כאשר טיהרו את המקדש בכ"ה בכסלו סגרו את המעגל של הפסקת העבודות, ונוצרה הזדמנות לחנוך מחדש את המזבח ולהשלים את חגיגת חג הסוכות שנמנעה באותה שנה, ובעיקר בהיבט המקדשי – שמחה לפני ה' עם ארבעת המינים. כפי שנראה בהמשך, החגיגה לדורות לבשה אופי אחר, וננסה להבין איזה אופי שיוו לחגיגה זו.

עיוני משנה

המשנה שכמעט התעלמה מ'מי שמונה'

באופן מפתיע, אין מסכת חנוכה במשנה או אפילו חטיבה שעוסקת בהלכות חנוכה. חנוכה מוזכרת לאורך המשנה במקומות מועטים ולעיתים מפתיעים. במסכת ראש השנה (פ"א מ"ג) חנוכה מוזכרת כסיבה לכך שהשלוחים יוצאים להודיע על היום שבו קידשו את חודש כסלו; במסכת תענית (פ"ב מ"י) הוזכרה חנוכה כיום שלא מתענים

18. על הקשר בין ארבעת המינים להלל ראו גם בפרק י'.

בו, ובמסכת מועד קטן (פ"ג מ"ט) כיום שלא מקוננים בו בקבורת המת; במסכת מגילה (פ"ג מ"ד-מ"ו) חנוכה מוזכרת ברשימה של מועדים שבהם קוראים קריאות מיוחדות, ושם נאמר שבחנוכה קוראים בקורבנות הנשיאים בחנוכה המשכן (במדבר ז'); במשנת ביכורים (פ"א מ"ו) חנוכה זה הזמן האחרון שאפשר להביא בו ביכורים.¹⁹ במסכת בבא קמא מובאת הלכה הקשורה לנר חנוכה (פרק ו'):

[ו] גץ שיצא מתחת הפטיש והזיק חייב, גמל שהיה טעון פשתן ועבר ברשות הרבים ונכנס פשתנו לתוך החנות ודלקו בנרו של חנוני והדליק את הבירה בעל הגמל חייב. הניח חנוני נרו מבחוץ החנוני חייב, רבי יהודה אומר בנר חנוכה פטור.

בדרך כלל, מי שהניח נר בחוץ יהיה אחראי לשריפה שעלולה להתפשט בגינו, אך בחנוכה ר' יהודה פוטר את מי שהעמיד נר מחוץ לביתו. ר' יהודה לא קובע בהכרח שחייבים להדליק נר חנוכה בחוץ, אלא שהאנשים שעוברים ברחוב אמורים לצפות לנרות מחוץ לבתים בחנוכה.

בסיכומו של דבר, מהמשנה ניתן ללמוד שמציינים את היום הזה באיסור תענית והספד, יש בו קריאה מיוחדת, הקשורה לחנוכה הנשיאים, ומותר להניח נר מחוץ לבית.²⁰ יש כאן רמזים לנוכחות של הקשר מקדשי, סביב הקריאה בתורה של קורבנות הנשיאים, אך ננסה להבין עד כמה ההקשר הזה דומיננטי.

עיוני דרשה

סיפור הנס כסיפור של מקדש

הגמרא במסכת שבת מסבירה מדוע מציינים את ימי החנוכה (בבלי שבת כא ע"ב):

מאי [מה היא] חנוכה? דתנו רבנן: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון [שמונה הם], דלא למספד בהון [שלא להספיד בהם] ודלא להתענות בהון [ושלא

19. משנה זו מציינת את חנוכה בהקשר חקלאי. למדרש שקושר בין חנוכה לתקופת שיא החורף, שאז מרגישים צורך להאיר את העולם או להודות לה' על כך שהימים מפסיקים להתקצר, ראו: בבלי עבודה זרה ח ע"א; הרב י' בן נון, יום ייסוד, עמ' 87-97; הרב י' שביב, חנוכה, עמ' 99.

20. לא נדון כאן מדוע המשנה לא עוסקת בחנוכה.

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

להתענות בהם]. שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה.

הגמרא מצטטת ממגילת תענית, מסבירה את הדברים על רקע טומאת המקדש, טיהורו והדלקת המנורה ומוסיפה את נס פך השמן. מעניין לציין כי במועדים של התורה, מציינים אירועים לאומיים היסטוריים, בין היתר, במקדש, לעומת זאת, בחנוכה את האירוע שהיה במקדש אנו מציינים באופן של זיכרון היסטורי. לפי זה, החגיגה נעשית בעיקר באמצעות 'ימים טובים' ו'הלל והודאה'. עם זאת, כפי שראינו במשנה, בימים אלו גם מדליקים נר. וכך מובא בסוגיית הגמרא (שם כא ע"ב):

תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו. והמהדרין – נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין, בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמנה, מכאן ואילך פוחת והולך; ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך.

הברייתא מתארת את חובת הדלקת נר בחנוכה ומתארת שלוש רמות של קיום המצווה: הרמה הבסיסית היא נר אחד וברמות מתקדמות יותר כמה נרות. הגמרא מביאה שני הסברים למחלוקת בין בית שמאי לבית הלל אם להוסיף נרות או להפחית נרות (שם):

אמר עולא: פליגי בה תרי אמוראי במערבא [נחלקו לגביה שני אמוראים בארץ ישראל], רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא, חד אמר: טעמא דבית שמאי – כנגד ימים הנכנסין, וטעמא דבית הלל – כנגד ימים היוצאין. וחד אמר: טעמא דבית שמאי – כנגד פרי החג, וטעמא דבית הלל – דמעלין בקדש ואין מורדין. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שני זקנים היו בצידן, אחד עשה כבית שמאי ואחד עשה כדברי בית הלל,

זה נותן טעם לדבריו – כנגד פרי החג, וזה נותן טעם לדבריו – דמעלין בקדש ואין מורדין.

עולא מביא מחלוקת אמוראים בהסבר המחלוקת בין בית הלל ובית שמאי. לפי אמורא אחד, המחלוקת קשורה לאופן ציון הימים: כנגד הימים הנכנסים או כנגד הימים היוצאים. לפי האמורא האחר, המחלוקת בין בית הלל לבית שמאי קשורה לתקדימים שמהם למדו בית הלל ובית שמאי. בית הלל למדו מהעיקרון מעלין בקודש ואין מורדין, ובית שמאי למדו מפרי חג הסוכות.²¹ פרי החג הם קורבנות המוספים של חג הסוכות, וסדר ההקרבה הוא שביום הראשון מקריבים שלושה עשר פרים ובכל יום מקריבים פר אחד פחות מהיום הקודם. גם בהסבר זה אנו מוצאים את הקשר בין חנוכה לסוכות.²² העיקרון 'מעלין בקודש' הוא עיקרון מוסכם בספרות חז"ל והוא נלמד במסכת מנחות (צט ע"א) מהשימוש במחנות של ערת קרח לצורך המקדש, והסיבה לכך היא שמשום שהן כבר התקדשו,²³ הן הפכו מכלי שרת לכלי מקדש. יוצא אפוא שאחת התובנות שהוצמדה למחלוקת בית הלל ובית שמאי היא שפרטי הדין של נר חנוכה צריכים לינוק מהתחום ההלכתי של המקדש.

רבה בר בר חנה בשם ר' יוחנן מביא סיפור תומך על שני גרדיים (אורגים) שנהגו כבית הלל וכבית שמאי, וההסברים שלהם היו ההסברים שקשורים למקדש ולא ההסברים שקשורים למספר הימים. בכך הם מחזקים את התפיסה שנרות חנוכה יונקים מהעולם של המקדש.

את התפיסה הזו, שנרות חנוכה הם המשך לנרות המקדש, ניתן לזהות בסוגיות נוספות העוסקות בעיצוב המצווה ובהגדרתה.

הנרות הללו קודש הם? על קדושה ועל כבוד בנר חנוכה

בימינו אנו שרים אחרי הדלקת הנרות "הנרות הללו קודש הם ואין לנו רשות להשתמש בהם", אבל הנחה זו כלל לא הייתה ברורה בימי חז"ל.²⁴ להפך, שאלה זו נתונה במחלוקת בגמרא, ונראה שלרוב הדעות אין קדושה בנר חנוכה. אומנם לחלק

21. במדרש (בבלי סוכה נה ע"ב) נרמז שפרי החג הולכים ופוחתים כיוון שהם מסמלים את אומות העולם. בכך יש הסבר מדוע במקרה הזה לא חל הכלל 'מעלין בקודש'.

22. על הקשר בין היום השמיני לשבעת ימי החג עמדנו בפרק י"א.

23. הגמרא שם קושרת את הדין גם לכך שאחסנו את שבתי הלוחות בארון עם הלוחות השלמים. נראה שפרט זה מבסס את החלק השני של המשוואה 'ואין מורדין'.

24. נוסח זה לקוח ממסכת סופרים, שנכתבה בתקופת הגאונים, אך התקבל בעם ישראל בעקבות

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

מן הדעות יש לנהוג בנרות אלו בכבוד, שכן הם חלק מקיום מצווה, אבל לא ברור שיש בהם קדושה.²⁵

בגמרא דנו אם אפשר להדליק מנר חנוכה אחד לשני (בבלי שבת כב ע"א-ע"ב), לדעת רב אין להדליק מנר לנר ולדעת שמואל מותר. אמוראים אחרים נחלקו אם לפי רב האיסור הוא משום שהדלקה מנר לנר מבזה את הנר שמדליקים ממנו, דבר שמתעצם כשמשתמשים בקיסם, חתיכת עץ, כדי להעביר את האש, או שמא ההדלקה מנר לנר מכחישה או מחלישה את האור (או השמן) של הנר הדולק. הגמרא מביאה מקור שמקשה על האיסור להדליק מנר לנר:

מתיב רב ששת: 'מחוץ לפרוכת העדת יערך' (ויקרא כ"ד ג), וכי לאורה הוא צריך? והלא כל ארבעים שנה שהלכו בני ישראל במדבר לא הלכו אלא לאורו; אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל.
מאי עדות?

אמר רב: זו נר מערבי, שנותן בה שמן כמדת חברותיה, וממנה היה מדליק ובה היה מסיים.

והא הכא, כיון דקביעי נרות לא סגיא דלא משקיל ואדלוקי, קשיא בין למאן דאמר משום בזוי מצוה, ובין למאן דאמר משום אכחושי מצוה! וזהו כן, כיוון שהנרות קבועים אי אפשר שלא יהיה (נוטל בקיסם) ומדליק. זה קשה בין למי שאמר שרב אסר משום ביזוי מצווה ובין למי שאמר שרב אסר בגלל הכחשת מצווה!]

תרגמא [הסביר] רב פפא בפתילות ארוכות.

סוף סוף, למאן דאמר משום אכחושי מצוה קשיא [למי שאמר שרב אסר בגלל החלשת המצווה קשה! קשיא [אכן נשאר קושין].

רב ששת מקשה על הדיון בנוגע להדלקה מנר לנר בנרות חנוכה ממקור שעוסק דווקא במנורת המקדש. במנורת המקדש היו מדליקים מנר לנר, מן הנר המערבי לשאר הנרות. רב ששת מניח שההדלקה נעשתה באמצעות קיסם, וממילא לא ברור כיצד

מהר"ם מרוטנברג שכלל את הנוסח בסדר הדלקת הנרות. ראו אצל הרב ד' גולדשמידט, מחקרי תפילה, עמ' 399-402; ח' מאק, הנרות הללו; להלן, הערה 27.

25. ראו דיון בבבלי שבת כב ע"א אם מותר למנות מעות מול נרות חנוכה. במקבילה בירושלמי משמע שמדובר דווקא בשבת (ירושלמי שבת פ"ב ה"א). אפשר לזהות את זה רמז מקדים למנהג של דמי חנוכה.

ניתן לומר שיש בעיה בהדלקה מנר לנר. רב פפא עונה על כך שהשתמשו בפתילות ארוכות, ולא בקיסם, ובכך פתרו, לכל הפחות, את הבעיה של ביזוי מצווה. המקור שרב ששת מזכיר חשוב לדיון על אופן הדלקת הנרות, אבל הוא גם מניח קשר בין הדלקת נרות המקדש להדלקת נרות חנוכה. רב ששת מזכיר את הנס התמידי שהיה בנרות המקדש: בנר המערבי, שאותו היו מדליקים תחילה, הייתה אותה כמות שמן כמו בשאר הנרות, והנס היה שהוא דלק יותר זמן משאר הנרות. למעשה, נס פך השמן של חנוכה מגולם בנס של הנר המערבי במקדש וגם מזכיר אותו. הברייתא קובעת שהנס הזה הוא עדות לעולם ששכינה שורה בישראל.

אם כן, יש מצווה להדליק את המנורה ולצד זאת הנרות הדולקים מעידים על השכינה בישראל באמצעות הנס היום-יומי שבשמן הדולק. גם בנרות חנוכה מופיעים שני המוטיבים הללו: מצווה להדליק נרות ומטרת הנרות להעיד על הנס שנעשה בשמן. נס פך השמן הוא המשך של נס השמן של המנורה, והדלקת נרות החנוכה יכולה להוות המשך להדלקת נרות המנורה.

אכן, הרמב"ן רואה בנרות החנוכה המשך של הדלקת המקדש בעולם שאין בו מקדש. וכך הוא מסביר את המדרש על חלישות הדעת של אהרן הכהן בעקבות קורבנות הנשיאים (רמב"ן במדבר ח' ב):

והנה דבר ידוע שכשאינן בית המקדש קיים והקרבנות בטלין מפני חורבנו אף הנרות בטלות, אבל לא רמזו אלא לנרות חנכת חשמונאי שהיא נוהגת אף לאחר חורבן בגלותנו. וכן ברכת כהנים הסמוכה לחנכת הנשיאים נוהגת לעולם, דרשו סמוכין לחנכת הנשיאים מלפניה ומלאחריה בכבודו של אהרן שלא נמנה עמהם.²⁶

כפי שראינו, גם קריאת התורה קושרת את ימי החנוכה לחנוכת המשכן של הנשיאים, ומספר הנרות קשור למושגים מקדשיים. מכאן גם ניתן להבין את הדעות שראו קדושה גם בנרות החנוכה.²⁷

26. בהמשך לכך ניתן להבין את דעות הראשונים שקבעו שיש להדליק נר חנוכה גם בבית הכנסת ולהניחו בדרום, כזכר למנורת המקדש (לדוגמה כלבו סימן מד; תרומת הדשן סימן קד בשם הסמ"ק).

27. ראו ר"ן על הרי"ף (שבת ט ע"א בדפי הרי"ף): "דכיון שעל ידי נס שנעשה במנורה תקנוה עשאוה כמנורה שאין משתמשין בה כלל". לדעת הרב פרופ' ד' שפרבר (מנהגי ישראל, ה, עמ' כד-כט) חידוש הנוסח "הנרות הללו" נולד מתוך יכוח בין חכמי פרוכנס לראשונים האחרים אם מותר

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

הדלקה או הנחה – שאלת המוקד של הדלקת נרות חנוכה
לאחר שרצו ללמוד מהמנורה אם מותר להדליק מנר לנר, כשבמנורה בפועל הדליקו מנר לנר, הגמרא שואלת:

מאי הוי עלה?

אמר רב הונא בריה דרב יהושע: חזינא אי הדלקה עושה מצוה – מדליקין מנר לנר, ואי הנחה עושה מצוה – אין מדליקין מנר לנר.

תרגום: מה יהא עליה (מה המסקנה)?

אמר רב הונא בנו של רב יהושע: נראה אם הדלקה עושה מצווה – מדליקין מנר לנר, ואם הנחה עושה מצווה – אין מדליקין מנר לנר.

רב הונא בנו של רב יהושע קושר בין השאלה אם אפשר להדליק מנר לנר לשאלה אחרת אם העיקר של מצוות חנוכה היא בהדלקת הנרות או בהנחת הנרות. אפשר לנסח את דבריו כך: אם המוקד הוא בעצם ההדלקה, ברגע הדלקת הנרות עושים מצווה, וממילא אפשר להשתמש בנרות דולקים, שכבר עשו בהם את המצווה, לצורך קיום של הדלקה אחרת. לעומת זאת, אם המוקד הוא הנחת הנרות, או היותם דולקים, ההדלקה היא רק מכשיר מצווה ולא המצווה בעצמה. ממילא, יהיה מעין ביזיון להשתמש בנר דולק, שכרגע מהווה 'קיום של מצווה', כדי להדליק נר חדש, שהרי ההדלקה עצמה היא רק הכשר מצווה ולא המצווה עצמה.

כאמור, בנרות המקדש היו שני מוקדים: מצד אחד ברור שהדליקו מנר לנר, ומתברר ששם 'הדלקה עושה מצווה';²⁸ מצד שני, הברייתא הדגישה את היות הנרות הללו עדות לבאי עולם. לא רק מעשה ההדלקה חשוב אלא גם מה שהנרות מסמלים כלפי חוץ, והעובדה שהם ממשיכים לדלוק. ממילא, אם אחד הנרות כבה יש חובה להדליקו מחדש.²⁹ אפשר ששאלת הגמרא על נרות חנוכה מעידה על ניתוק מסוים מנרות המקדש.

להשתמש בנרות המנורה. בעוד חכמי אשכנז אימצו את הרעיון שהנרות הם קדושים בקדושה הדומה למנורה, ולכן גם מדליקים נרות חנוכה בבית הכנסת, היו חכמים שסברו שמותר להשתמש, לכל הפחות תשמיש של קדושה לאור המנורה. כדי להוציא מליבם, שילבו את הנוסח הקדום הזה בסדר הדלקת הנרות. ראו במקורות המצוינים שם.

28. ראו שמות ל' ז-ח; במדבר ח' ב למצוות הדלקת הנרות במקדש.

29. ראו: ויקרא כ"ד ב-ג; משנה תמיד פ"ו מ"א; רמב"ם הלכות תמידין ומוספין פ"ג הי"ג.

נראה שהשאלה אם הדלקה עושה מצווה או הנחה עושה מצוות קשורה לסוגיה אחרת שעלתה קודם בסוגיה במסכת שבת, בעניין אילו שמנים ופתילות כשרים להדלקת נר חנוכה. כשהגמרא דנה בשאלת השמנים והפתילות היא קשרה זאת לשני דיונים: האחד, אם מותר להשתמש בנרות הללו, דיון שהזכרנו לעיל; והשני, אם "כבתה זקוק לה או אינו זקוק לה". השאלה הנידונה היא אם די בהדלקה של הנר, ומה שיקרה אחר כך לא חשוב, ואם הנר יכבה אין צורך להדליק אותו שוב, או שמא עלינו לוודא שהנר ימשיך לדלוק, ואם כבתה "זקוק לה", כלומר האדם נזקק להדליק שוב את הנר כדי לקיים את המצווה.³⁰

למעשה, נראה ששתי השאלות קשורות זו לזו, ואפשר לנסח זאת כך: אם המוקד של הדלקת הנרות הוא האדם המדליק, הרי ש"הדלקה עושה מצווה" ו"כבתה אין זקוק לה".³¹ אך אם המוקד של נרות חנוכה הוא עבור האחרים הרואים, בבחינת "עדות לבאי עולם", הרי ש"הנחה עושה מצווה" ו"כבתה זקוק לה". אם המוקד הוא האדם המדליק, ממילא עיקר המצווה הוא המוכנות של האדם להכיר בנס, לציין אותו ואף לפרסם אותו. אומנם, הוא גם רוצה לספר את סיפור הנס לאחרים, אבל המוקד הוא הרגע שבו הוא 'סיפר' את הסיפור וגם 'ראה' והפנים אותו. לחלופין, אם המוקד הוא הפצת הבשורה הלאה, הפרסום בפועל הוא החשוב. לפי האפשרות הזו, החלק העיקרי של הדלקת הנרות הוא הסיפור שמסופר באמצעות הנחת הנרות לעין כול, והאדם המדליק רק מכשיר לנרות שיוצגו החוצה.

כאמור, בכל הנוגע לנרות המקדש שני ההיבטים הללו קיימים: הן מצוות הדלקת הנר והן ההיבט הציבורי של הנרות שממשיכים לדלוק. עם זאת בנרות חנוכה הגמרא הכריעה שהמצווה היא דווקא ההדלקה, המוקד הוא באדם המדליק, והנחלת הסיפור הלאה משנית בחשיבותה. ההתמקדות במעשה של האדם עצמו עשויה להצביע על ניואנסים אחרים בתפיסת המצווה של נר חנוכה.

30. בבלי שבת כא ע"א. גם לתפיסה ש"כבתה אין זקוק לה" צריך מראש להניח די שמן כדי שהנרות יוכלו לדלוק "עד שתכלה רגל מן השוק" אף שאין חובה להקפיד על שמנים ופתילות איכותיים. אפשר שהסיבה היא שבשמנים ופתילות שאיכותם פחותה הנר יכול לדלוק, גם אם הדבר לא מובטח, אבל בכמות השמן, אם לא שמים די שמן, הנר בוודאי לא ידלוק לאורך זמן.

31. ראו: שו"ת הרשב"א חלק א' סימן תקלט; שולחן ערוך או"ח תרע"ג ב. אך ראו בט"ז שם ס"ק ח. לניתוח ודיון ראו גם: הרב ש"י וויזן, המועדים בהלכה, עמ' ריא-ריג; הרב מ' פרומר, כבתה אין זקוק לה. הרב ב' הולצמן (כבתה אין זקוק לה, עמ' 27-33) סבור שהקביעה "כבתה זקוק לה" היא לא הבסיס לדברי האמוראים אלא הפועל היוצא מהם.

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

נר איש וביתו – מבית המקדש לבית הפרטי

עד כה הארנו את ההיבטים של מצוות נרות חנוכה בהקשר המקדשי: מקור הנס במקדש עצמו סביב הדלקת המנורה; מספר הנרות שמדליקים בכל יום, בין אם זה נלמד מפרי החג ובין אם מהעיקרון 'מעלין בקודש'; והניסיון ללמוד על אופי המצווה מאופן קיום מצוות הדלקת הנרות של המנורה וההשפעה שלה על העולם.

תוך כדי הדיון שמנו לב שרוב הנקודות הללו לא מוסכמות. מצאנו הסברים אחרים למספר הנרות (כנגד הימים הנכנסים או היוצאים); ראינו שאין הסכמה אם יש קדושה בנרות; והצענו שההכרעה ש'הדלקה עושה מצווה' ממוקדת יותר באדם המדליק מאשר באחרים שרואים את הנרות. ממילא, אפשר לראות את מצוות נר חנוכה באופן מעט אחר, שבו המקדש אינו בהכרח במרכזו.

הדיון העיקרי בסיפור חנוכה, בהלכות חנוכה וברעיונות השונים בבסיסם מופיע דווקא בשבת, בהקשר של נרות שבת (בבלי שבת כא ע"א – כד ע"א),³² ולא למשל באחד המקומות שחנוכה מוזכרת כמשנה, שהוזכרו לעיל. בהמשך לכך, ההגדרה הבסיסית של המצווה, שכבר הוזכרה לעיל, היא (בבלי שבת כא ע"ב):

תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו. והמהדרין – נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין, בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמנה, מכאן ואילך פוחת והולך; ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך.

לפי הברייתא, הבסיס של מצוות נר חנוכה זה "נר איש וביתו". בדרך כלל מצוות הן אישיות, ולא ביתיות. הגדרת נר חנוכה כמצווה של בית³³ מחזקת את הקשר בין נר

32. בירושלמי יש מעט מאוד התייחסות לחנוכה, ויש המסבירים זאת על רקע ההבנה שהירושלמי ערוך בצורה שצמודה יותר למשניות, בניגוד לעריכת הבבלי, שמצליחה לכלול נושאים רבים יותר באופן אסוציאטיבי. ראו: דברי ר' ש' פישר, בתוך: ב' נאור, אמונתך עיתך, עמ' סה.

33. היה ניתן להבין 'בית' כאן בקשר לאשתו של אדם, שכן "ביתו זו אשתו" (ראו לדוגמה משנה יומא פ"א מ"א). המשך הברייתא שמנגיד בין "נר איש וביתו" ל"נר לכל אחד ואחד" מבסס את ההבנה שמדובר על נר לבית כולו ולא רק בהקשר הזוגי.

חנוכה לנרות שבת, שאף הם נרות של בית.³⁴ חז"ל קבעו שיש להדליק נרות שבת "משום שלום בית",³⁵ וכבר ראינו את הקשר בין השבת לבית בפרקים הקודמים. חיזוק נוסף לקשר שבין נר שבת לבית אפשר לראות בדיון על המיקום של נר חנוכה (שם):

תנו רבנן: נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. אם היה דר בעלייה – מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים. ובשעת הסכנה – מניחה על שלחנו, ודיו.

לפי הברייתא, המיקום של הנר הוא על פתח הבית.³⁶ אומנם הוא ממוקם "מבחוץ", אבל הוא משויך לבית. לפי בעלי התוספות, אם יש לבית חצר, יש להדליק בפתח החצר כלפי רשות הרבים, כמו שההדלקה בעלייה (קומה עליונה) תהיה בחלון סמוך לרשות הרבים. בניגוד לשיטתם, לדעת רש"י יש עדיפות שהנר יהיה בפתח הבית, גם אם יראו אותו רק אנשי החצר. לפי רש"י, המוקד הוא הבית המדליק, ואכן, בשעת הסכנה הנר מאיר רק לדיירי הבית. גם השיטה של המהדרין, "נר לכל אחד ואחד", נותנת משמעות לבית, אבל מנכיחה כל אחד מבני הבית באופן אישי. הקשר בין הנר לבית מתברר גם מדין נוסף (בבלי שבת כב ע"א):

אמר רבה: נר חנוכה מצוה להניחה בטפח הסמוכה לפתח. והיא מנח ליה [והיכן מניח אותה]? רב אחא בריה דרבא אמר: מימין, רב שמואל מדפתי אמר: משמאל. והילכתא [והלכה] – משמאל, כדי שתהא נר חנוכה משמאל ומזווה מימין.

לאחר הקביעה שאת הנר מדליקים בפתח, רבה מדגיש את הקשר בין השניים,³⁷ כך שהמצווה היא להניח בטפח הסמוכה לפתח. הובאה מחלוקת אם להניח מצד ימין או מצד שמאל, והכרעת הגמרא היא שנר חנוכה משמאל ומזווה מימין. הפרשנות

34. דעת הפני יהושע (שם) היא הפוכה, שמפני שהנרות פונים לרשות הרבים, הם באים מהבית אך לא אל הבית. על כל פנים הוא נשאר בצריך עיון. נראה שמהעובדה שצריך להדליק את הנר בבית משמע שהעיקר הוא הבית ולא רשות הרבים.

35. בבלי שבת כג ע"ב, כה ע"ב.

36. לעיל ראינו שלפי המשנה, גם החנווני מניח את הנר על פתח החנות מבחוץ.

37. רש"י: "שאם ירחיקנו להלן מן הפתח – אינו ניכר שבעל הבית הניחו שם".

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

המוכרת לקביעה זו היא כדי שאדם יהיה מסובב במצוות.³⁸ לצד זאת, אפשר להציע שיש בכך ממד של הקבלה בין המזוזה לנר חנוכה, ששניהם "מצוות של בית" שמצהירות דבר על הפתח – הן כלפי פנים והן כלפי חוץ.³⁹

המשך הברייתא קובע שהמהדרין מן המהדרין מדליקים כל יום נר נוסף או נר פחות. ההסבר האמוראי שלא נגע לעולם הקדושה הסביר שהנרות הם כנגד ימי החנוכה. לצד הנר כנר של בית, הנר גם מספר סיפור מסוים שיש בו התקדמות, אבל אינו קשור בהכרח למקדש.

אם כן, לצד האפשרות לראות בנר חנוכה זכר למנורת המקדש, שדיניו ומהותו יונקים מעולם המקדש, ניתן לזהות קול נוסף במקורות.⁴⁰ הקול הזה מנתק את נר החנוכה מנר המקדש ורואה בו 'נר של בית' בדומה לנרות שבת. המוקד הוא האדם או הבית המדליק, הנר עומד על פתח הבית כהצהרה של הבית, שלעיתים גם מצהיר על מספר בני הבית ומספר סיפור.

סיכום – בתודעה שלנו, סיפור החנוכה קשור באופן מובהק למקדש, גם אם לא חוגגים אותו במקדש עצמו. ועם זאת, מספר מקורות מנתקים את הדלקת הנר מהקשר מקדשי, ודווקא רואים אותו בהקשר ביתי. המצווה הזאת נקשרת לעולם של מצוות של בית. גם כשלבני הבית יש מקום במצווה, ויש נר לכל אחד, היא עדיין מצווה על הבית. היא נקשרת למצוות המזוזה, והמיקום של הנר הוא בפתח הבית.

38. לדוגמה: חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל קנר סעיף יג; משנה ברורה תרע"א ס"ק לג. אפשר שהדברים מבוססים על שאילתות דרב אחאי גאון, שאילתא כו, שמוסיף שהמדליק עומד עם ציצית ביניהם, מה שרומז למנחות מג ע"ב (ראו: הרב י' אשחר, נר חנוכה משמאל, עמ' 333-335).

39. לדעת השם משמואל (בראשית, מקץ תרע"ד, עמ' קמד-קמה), יש משמעות שהמזוזה היא לימין הנכנס ונר חנוכה לימין היוצא, כך שהמזוזה היא לשמירה של הבית פנימה ונר חנוכה פונה החוצה. לדעת האמרי אמת (בראשית חנוכה ליל ב'), גם נר חנוכה שומר מפני החוכמות החיצוניות. ראו גם: הרב י' אשחר, נר חנוכה משמאל. אפשר שבשילוב שבין נר חנוכה משמאל ומזוזה מימין נוצר מכלול שמזכיר את הדם שהיה לאות על פתחי הבתים בקורבן הפסח. בעניין אם הדם פנה כלפי פנים או כלפי חוץ, ראו: מכילתא דר"י בא, מסכתא דפסחא פרשה ו.

40. לדעת הרב י' שביב (חנוכה, עמ' 95), החשמונאים בתחילה רצו לחגוג את חג החנוכה במקדש, עם היבטים השאולים מחג הסוכות, כפי שראינו לעיל. הבחירה לחגוג "לשנה אחרת" באמצעות הדלקת הנר הייתה בחירה להוציא את החגיגות מהמקדש אל הבתים.

מקראות קודש

”ובשעת הסכנה” – סכנה למקדש וסכנה לבית

סיפור טיהור המקדש אינו הסיפור היחיד. ספרי המקבים מציגים גם את הצרה שהתחילה בהשכחת התורה והמצוות. העברה על המצוות היא הסיבה שיצאו למלחמה וגם על הרקע הזה יש להבין את נס ההצלה. וכך מתואר בספר מקבים א' (פרק א', עמ' 112-121):

[41] ויכתוב המלך לכל ממלכתו להיות כולם לעם אחד; [42] ולעזוב איש איש את חוקיו, ויאותו כל העמים לעשות כדבר המלך. [43] וירצו רבים מישראל בעבודתו ויקריבו לפסילים ויחללו את השבת. [44] וישלח המלך ספרים ביד מלאכים אל ירושלים ואל ערי יהודה ללכת אחרי חוקים זרים לארץ. [45] ולהשבית עולות וזבח ונסך מן המקדש ולחלל שבתות וחגים. [46] ולטמא מקדש וקדושים. [47] לבנות במות, והיכלות ופסילים ולזבוח חזירים ובהמות טמאות. [48] ולהניח את בניהם ערלים ולשקץ את נפשם ככל טומאה ותועבה. [49] כדי שישכחו את התורה וימירו את כל החוקים. [50] וכל אשר לא יעשה כדבר המלך יומת... [60] וימיתו את הנשים אשר מלו את בניהן, לפי הפקודה. [61] ויתלו את העוללים מצוואר אמותיהם, ואת ביתן ואת אשר מלו אותם. [62] ורבים בישראל התאמצו והתחזקו לבלתי אכול טמא. [63] ויבחרו למות, פן יטמאו כמאכלים ויחללו ברית קודש, וימותו.

בתיאור הגזרות ניתן לעמוד על השילוב בין הסכנה לעבודת המקדש לסכנה לעבודת ה' בכל אתר ואתר. ביטול ברית המילה ("להניח את בניהם ערלים") והאיסור על קיום מצוות, שבא לידי ביטוי באופן ראשוני ביותר בחילול שבת ובעבודה זרה בכל מקום, היו חלק משמעותי מגזרות אנטייכוס. היוונים טימאו את המקדש ובנו במות בפתחי הבתים. לצד קריעת ספרי תורה, קרעו את התינוקות הנימולים מאימותיהן. הרגו את כורתי הברית יחד עם המחזיקים בספר הברית. אם כן, לסיפור חנוכה יש גם רקע במדינה, שלא קשור רק לטומאת המקדש ולחילולו, אלא לגזרות השמד ונטילת העצמאות הרוחנית מיושבי המדינה, ומתוך הבית של כל אחד ואחת. גם בתפילת על הניסים אנחנו מזכירים סיפור רחב יותר. וזה הנוסח הקדום מסדר רב עמרם גאון (סדר חנוכה, עמ' צז-צח):

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

ובחנוכה מתפלל שמונה עשרה ובהודאה מזכיר, על הניסים ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות ועל הפדות ועל הפורקן שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, בימי מתתיה בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו כשעמדה עליהם מלכות יון הרשעה על עמך ישראל, לשכחם מתורתך ולהעבירם מחקי רצונך. ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם, רכת את ריבם, ודנת את דינם, ונקמת את נקמתם, ומסרת גבורים ביד חלשים, ורבים ביד מעטים, ורשעים ביד צדיקים, וזדים ביד עוסקי תורתך. לך עשית שם גדול וקדוש בעולמך. ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה. ואחר כן באו בניך לדביר ביתך, ופינו את היכלך וטהרו את מקדשך והדליקו נרות בחצרות קדשך. וקבעו שמונה ימים בהלל ובהודאה לשמך. כשם שעשית עמהם נס, כן עשה עמנו ה' אלוהינו נסים ונפלאות בעת הזאת, ונודה לשמך הגדול סלה.

נוסח על הניסים משתנה מעט מקהילה לקהילה.⁴¹ לפי על הניסים, בעוד ההצלה מתרכזת בניצחון במלחמה ובטיהור המקדש, הצרה התחילה מהשכחת התורה והרצון של היוונים להעביר את היהודים מחוקי רצונך, וההצלה קשורה לקידוש שם ה' ולתשועה גדולה לעם כולו. בתלמוד הירושלמי מופיע שלצד האיסור לקיים את המצוות, היוונים הוסיפו עוד גזרות שקשורות לחירות הפרט (ירושלמי כתובות פ"א ה"ה):⁴²

בראשונה גזרו שמד ביהודה שכן מסורת להם מאבותם שיהודה הרג את עשו, דכתיב 'ידך בעורף אויביך' (בראשית מ"ט ח) והיו הולכין ומשעבדין בהן ואונסין את בנותיהן וגזרו שיהא איסטרטיוס בועל תחילה.

במסורת חז"ל ניתן למצוא גם את חילול הבתים המטפוריים באמצעות אונס הבנות ובמיוחד בעילת ההגמון כליל הכלולות. במדרש לחנוכה מסופר שבת כוהן גדול סירבה למעשה הזה, וכך למעשה הציתה את המרד.⁴³ בין אם המדרש מתאר את

41. בנוסח של רב עמרם גאון מופיעה בסוף תיאור הנס בקשה לחידוש ניסים ובחלק מהעדות אומרים אותה גם היום.

42. השו"ב בלי כתובות ג ע"ב.

43. מדרש לחנוכה, בית המדרש חדר א' צד קל"ב מכ"י לפסיא, מובא בי"ד אייזנשטיין, אוצר המדרשים, עמוד קפה. והשו"ו לדברי רש"י על שבת כג ע"א ד"ה היו באותו הנס. בהמשך לכך, כשר' יהושע

ההיסטוריה במדויק ובין אם לאו, ניתן לראות כאן הד להבנה שהצרות שהתחילו את מרד החשמונאים לא נגעו רק למקדש ולקודשיו, אלא לקיום המצוות ולקדושה שאמורה לשרור ישראל.

נותר לנו לדון איזה מבין שני המרכיבים השפיע יותר על האופן שבו מציינים את חנוכה. נס החנוכה אירע כשבית המקדש היה קיים, אך חכמים בחרו שלא להוסיף מצוות לעולם המקדש.⁴⁴

נראה שהלכות חנוכה מבטאות את שני המרכיבים. לדורות התקבל ש"הנרות הללו קודש הם", זכר לנס המנורה במקדש. אך בסופו של דבר המוקד של הדלקת הנר עדיין יהיה בבית.⁴⁵ זו מצווה "של הבית" המתקיימת בפתח הבית. וכך רואה זאת הרב א"י ולדנברג (ציץ אליעזר י"ב לג):

היונים בימי החשמונאים הבינו זאת כי הצביון המשפחתי המיוחד של עם ישראל הוא סוד קיומו ולכן הטילו את כובד משקלם לבטלו, וכפי שמסופר במדרש חנוכה (הובא בילקוט ספורים) בין הגזירות החמורות שגזרו עלינו גזרו גם על ביטול הייחוד המשפחתי, וכלשון המדרש עמדו וגזרו, וכל בן ישראל שעושה לו בריח או מסגר לפתחו ידקר בחרב.

אבל עמנו הבין גם הוא שכמוה של גזירה זאת כהמתת נשמת האומה, ועמדו ולחמו... וכשגברו עליהם ונצחום קבעו לזכר זה שבכל בית יהודי ידליקו נר חנוכה איש וביתו לסמל בזה החזרת העטרה ליושנה של האיחוי והאיחוד התא המשפחתי הישראלי... וכך כותב הח"ס [החתם סופר] בדרשותיו לחנוכה (משנת תקס"ד) דרמז מצות חנוכה איש וביתו, ר"ל, מצות החנוך שבנפשו יודבק ע"י נר שבין איש וביתו זו אשתו, שע"י קדושתו עמה יודבק לאור נר אלקים חנוכו וכל התנהגותו.

בן לוי קבע שנשים חייבות בנר חנוכה שכן "אף הן היו באותו הנס" (בבלי שבת כג ע"א) חלקו הראשונים אם היו טפלות לסיפור חנוכה, אולי משום שהמוקד היה בעיקר במקדש, או שהן חלק אקטיבי מההצלה של החזרת הכבוד האישי והמשפחתי של קיום תורה ומצוות ושמירה על הבית היהודי.

44. על האפשרות להוסיף על התורה נעמוד בפרק הבא שעוסק בתעניות.

45. בכך ניתן גם להסביר מדוע החג שרד גם אחרי חורבן המקדש, ולאחר ביטול ההישגים הלאומיים והמקדשיים.

פרק יג: 'נר מקדש' או 'נר איש וביתו'

מדברים אלו עולה שהקשר בין נרות החנוכה לבית מקדש את חנוכה לחנוכה מחדש של הבית היהודי ולאפשרות להמשיך ולחנך את בני הבית ברוח תורת משה.⁴⁶ לסיכום, מהמקורות השונים של סיפור חנוכה ניתן לעמוד על הסכנה הכפולה שהייתה במלכות היוונים: הסכנה למקדש ולעבודת הפולחן, והסכנה לחיי הרוח וההלכה. החגיגה אומנם צוינה ברגע טיהור המקדש וכהשלמה לחג הסוכות, אך ביטאה גם את ההצלחה הרוחנית של העם. הבחירה לקרוא את פרשת חנוכה הנשיאים ולא את פסוקי חנוכה המשכן מחברת בין חנוכה המשכן לשכינה שתשרה ותשפיע במחנה.

שהחיינו וקיימנו

מבוגרים רבים זוכרים בערגה את ימי חלדם, כאשר תנועות הנוער משכו את תשומת הלב. לצד הרצון להשתייך, גם הרעיון של עשייה והגשמה היה משמעותי ביותר. ההדרכה בתנועה, ההשקעה בחניכים ובחינוך אחרים נזכרים כקסומים וכממלאים את הימים ואת החיים. גם היום, בני נוער רבים ממשיכים לחוות תחושת שליחות גדולה בהדרכה בתנועות הנוער, וברוך ה' ישנם גם גרעיני משימה שנועדו לעשות חסד ולתרום לקהילה. בעבר זרם מרכזי בחינוך הדתי כיוון לבחור בחינוך כמקצוע לחיים, שהוא אומנם נוח, אבל גם מקצוע עם שליחות.

כשגדלים מגלים שלצד השליחות והפנייה לעוד ועוד קהלים, נוספים גם בית ומשפחה. רבים שהתחנכו על ברכי העשייה גדלים להיות אנשים שרוצים לחיות חיים של שליחות, בין אם במקצוע שבחרו ובין אם במגוון התנדבויות: מיזמי חסד לאנשים נזקקים, גבאות או שותפות בוועד הקהילה לטובת הפקת אירועים קהילתיים, הכנת ארוחות ליולדות ולאנשים שעוברים משברים, ליווי כלכלי ואישי לאנשים שיש להם קשיים, ארגון שיעורי תורה במקומות מגוונים. אבל לצד הבחירה בעשייה משמעותית בחוץ, לפעמים מגלים שיש מתח בין הרצון לתרום, לתת ולהשפיע, להשקעה בבית, בחינוך הילדים ובטיפוחם. לא תמיד אנשים יודעים כיצד לשמר את האיזונים הנכונים בין הפנים החוצה לפנייה פנימה. לעיתים החוויה שלנו היא שבבית נחים, והפעילות מחוץ לבית היא פעילות של קודש.

חג החנוכה קורא לנו להנכיח את מקום המפגש בין הפנים לחוץ. להבין שהצהרה של הבית היא מה שמאפשר להאיר כלפי חוץ. להבין ולראות שמסירות

46. ניזכר שהשורש חנ"ך בתנ"ך לא מופיע רק בהקשר למקדש, אלא גם בקשר לחניכת ביתו הפרטי של האדם (דברים כ' ה') וחינוך הבנים (משלי כ"ב ו').

הנפש האישית והמשפחתית על קיום מצוות היא דבר שיש לו הדים רבים כלפי חוץ. החנוכייה מצטרפת למזווה הן כמנכיחות את האמונה והן כשומרות על הזהות. התרומה וההסתכלות החוצה, לפעמים גם מביאה השפעה, שהיא לא תמיד ברוכה, כלפי פנים. בחג החנוכה אנחנו מייצרים את העוגן הזה, של הזהות, של האמונה, של הבית, כדי לבנות אותו בפני עצמו, ולהאיר מתוכו החוצה.

אומנם לא תמיד אנחנו רואים כיצד וכמה אנחנו מצליחים להשפיע. את נרות החנוכה בבית שלנו אנחנו מפצלים בין חלונות הקומה השנייה לפתח החצר. למרות ש"הדלקה עושה מצווה", ואנו מתרכזים בהדלקת הנרות, ושרים ורוקדים סביבם, אחרי ההדלקה אנחנו כמעט שלא חווים אותם, כי הם מאירים כלפי חוץ ואנחנו נמצאים בפנים. זו תחושה מוזרה, שאנחנו כמעט לא חווים את המצווה המרכזית של החג. התחושה היא שאנחנו מקיימים את המצווה יותר עבור אחרים מאשר עבורנו. במקדש, המצב היה הפוך – הנרות שדלקו במקדש היו עדות לכל העולם שהשכינה שורה בישראל, למרות שרק הכוהנים ראו אותם.

יש בכך משל לדברים רבים בחיים שלנו, ובמיוחד בתחום החינוך. אנחנו עושים את שלנו, לפעמים באופן נקודתי ממש, ולא יודעים, ובעיקר לא חווים, כיצד הדברים יתגלגלו. את ה'שגר ושכח' של חנוכה (כפי שאני חווה אותו, כי אני לא רואה את ההשפעה של הנרות על אחרים) אני פוגשת לא מעט בחיים, וזה אולי אחד הלקחים החשובים: להדליק את האור, להפנים את לקחו, וגם לקוות שהוא ימשיך ויעשה את שלו, ולהשלים עם העובדה שאין לנו דרך לדעת כמה האור הזה מאיר.